

LUND UNIVERSITY

Recension av Cecilia Ljung, "Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige, I-II" (2016)

Wienberg, Jes

Published in:
Kyrkohistorisk årsskrift

2017

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Wienberg, J. (2017). Recension av Cecilia Ljung, "Under runristad häll. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige, I-II" (2016). *Kyrkohistorisk årsskrift*, 117, 184-187.

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Bokens andra del, s. 61–148, behandlar Ansgars betydelse för begynnelsen av kristnandet i Schleswig-Holstein, Danmark och Sverige, och ett kapitel ägnas »Ansgars kristna etik». Framställningen tar emellertid sin början före Ansgars tid. Det handlar om det äldsta kända Schleswig; vidare om bland annat Karl den store, hans kejsarkröning i Rom år 800 och den därav följande, förstärkta splittringen mellan västkyrkan och de kyrkor som var relaterade till patriarken av Konstantinopel. Här görs också en del andra utflykter i tid och rum som förstärker upplevelsen av bristen på sammanhållna frågeställningar; det blir lite av varje, här och där. Uttrycket på s. 95, »tillbaka till Ansgar», efter att man varit inne på julfirandet i fornkyrkan(!), får betraktas som symptomatiskt för framställningssättet i boken som helhet.

Ansgars mission i Danmark och Sverige ges inget större utrymme, och det är förklarligt med tanke på Ansgars stora betydelse i synnerhet för Nordtyskland med Hamburg och särskilt Bremen som kyrkliga centra. Det är där författarna har sitt huvudfokus, och den korta skildringen av Skandinavien bygger inte på den allra senaste forskningen.

Också i kapitlet rörande etiken gör sig samma brist på sammanhållning gällande. Det är naturligtvis svårt att komma åt Ansgars etiska uppfattningar beroende på källsituationen; författarna försöker därför sätta in dessa i ett vidare perspektiv gällande vad som har varit aktuellt i Ansgars samtid i fråga om (för att citera rubrikerna i boken) fredsetik och handelsetik, arbetsetik och söndagsetik, etik och bot, etik och martyrium.

Bokens tredje huvuddel, s. 149–276, handlar om det »moderna» minnet och »Ansgars påverkan på kyrka och politik». Här får fem personer från 1800- och 1900-talet komma till tals. Tre av dem var välkända, evangeliska kyrkomän i sina respektive hemländer: N.F.S. Grundtvig (d. 1872) i Danmark, Claus Harms i Tyskland (Schleswig-Holstein, d. 1855) och Nathan Söderblom. Förutom kortfattade biografier över de nämnda personerna presenteras här, med relation till Ansgars-minnet, i synnerhet Grundtvigs diktning, Harms predikningar samt utdrag ur en reseberättelse av Söderblom, hämtad från hans bok med titeln »I Ansgars spår» 1930.

Denna var frukten av den pilgrimsresa som Söderblom företog 1929, då han besökte klostret Corvey vid floden Weser, där Ansgar varit lärare, vidare städerna Bremen, Hamburg, Schleswig, Haderslev och Ribe.

Som ett slags bihang till boken finns en kronologisk tabell till Ansgars samtid (s. 302–308) samt en förteckning över kyrkor i Nordtyskland och Skandinavien som ägnats Ansgars minne (s. 277–282).

Det bestående intrycket är, att det är en märkligt hopfogad bok såväl vad gäller helheten som innehållet i de enskilda kapitlen. Det dras inte några vetenskapliga slutsatser; det presenteras inte heller några helt nya vetenskapliga rön, och det saknas en sammanfattning. Det handlar närmast om ett antal berättelser för den intresserade allmänheten, i synnerhet i Schleswig-Holstein, men boken skulle som sådan kunna vara av intresse också för svenska läsare, även om fokus geografiskt ligger i norra Tyskland både i fråga om dåtid (800-talet) och modern tid (1800-talet och fram till mitten av 1900-talet).

BERTIL NILSSON

Cecilia Ljung

UNDER RUNRISTAD HÄLL. Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige, I–II. (Stockholm Studies in Archaeology 67:1–2)

Stockholm: Explicare 2016, 285+350 sid.

Arkeologen Sune Lindqvist hittade 1912 återanvända kalkstenshällar dekorerade med djurornamentik vid klosterkyrkan i Eskilstuna. Delarna kunde sättas ihop till en kista som kom att ge namn till en ny typ av tidigmedeltida gravmonument – så kallade »Eskilstunakistor». Undersökningen av kistan blev publicerad i doktorsavhandlingen *Den helige Eskils biskopsdöme* (1915).

Liknande gravmonument i kalksten har sedan påvisats framförallt i slättbygderna i Östergötland och Västergötland, men även i Sörmland, Närke, Småland och på Öland. Runinskrifter samt dekor tillhörande Ringerike- eller Urnesstilen daterar dem till 1000-talet. Gravmonumenten har diskuterats

flitigt med frågor kring deras rätta beteckning, datering och tolkning. Av intresse har särskilt varit monumentens relation till kristnandet av Sverige och riksbildningen. Lindqvist själv knöt gravmonumenten till den kristna missionen och en tidig sockenorganisation.

Ett sekel senare lägger arkeologen Cecilia Ljung fram en imponerande doktorsavhandling med genomgång, analys och nytolkning av hela materialet. Avhandlingen, med huvudtiteln *Under runristad häll*, består av två välformulerade, välredigerade och generöst illustrerade volymer. Första volymen innehåller ett förord följt av åtta kapitel av mycket varierande längd – 1. Inledning, 2. Presentation av undersökningsmaterialet, 3. Ornamentik, kronologi och regionalitet, 4. Positionering, 5. Kronologiska och regionala mönster, 6. Tidigkristna gravmonument och framväxten av en kyrklig organisation, 7. Framåtblick, 8. Runstenstraditionen och kristnandet – och sist en engelsk sammanfattning samt Referenser. Den andra volymen innehåller en systematisk katalog över alla de 602 hällarna eller fragmenten från 84 fyndplatser i landskapen Närke, Småland, Södermanland, Västergötland, Öland och Östergötland, där varje häll eller fragment presenteras i text och med huvudsakligen nytagna färgfotografier.

Under runristad häll tillhör en kulturhistorisk-empirisk forskningstradition, med en medvetenhet om genus och med tydliga syften, medan frågorna formuleras lite indirekt (jfr I s. 31). Ljung anger ändå tydligt sin position i förhållande till tidigare forskning kring kristnande och gravmonument, som ofta har varit fokuserad på kungamakten och har tolkat materialet i ljuset av platsens senare uppnådda status.

Avhandlingen har som huvudsyfte att undersöka framväxten av kristna gravplatser i brytningstiden mellan vikingatid och tidig medeltid. Syftet är vidare att precisera de regionala och kronologiska sammanhangen, att studera gravmonumenten i förhållande till deras egen samtid och att ta reda på vad de kan berätta om kristnandet och om den kyrkliga etableringen. Därtill tillkommer som ytterligare ett eget syfte att åstadkomma en heltäckande katalog.

Beteckningar kan på samma gång vara godtyck-

liga och betydelsefulla. Cecilia Ljung tycker inte att beteckningen ”Eskilstunakistor” är lämplig, eftersom Eskilstuna är en tillfällig första fyndplats, och eftersom merparten av monumenten inte hade form av just kistor utan bestod av enstaka lig-gande eller stående hällar. Hon väljer att kalla dem »tidigkristna gravmonument». Andra förslag har varit »Vretamonument» (Sigurd Curman), »övergångstidens gravmonument» (Elisabeth Svärdström), »vikingastilsmonument» (Tom Neill och Stig Lundberg) och »förromanska gravmonument» (Stig Lundberg). Associationen till Eskilstuna är väl etablerad, många andra fenomen är uppkallade efter just fyndorter, t.ex. Vendeltiden, Ringerike- och Urnesstilen, och det tidigkristna är enligt min uppfattning mycket allmänt. Översatt till engelska, alltså »early Christian grave monuments», skulle läsaren inte ha en aning om ifall det handlar om romerska gravstenar från 300-talet eller om romanska gravstenar från 1100-talet. Själv föredrar jag nu liksom tidigare en kompromiss – »Eskilstunamonument» – men det spelar ingen roll för den vidare tolkningen.

Utgångspunkten för en ny tolkning av gravmonumenten är katalogens noggranna översikt av materialet i kombination med tre metodiska tillvägagångssätt. För det första är det avgörande att avgränsa materialet, som kan anses tillhöra just kategorin »tidigkristna gravmonument» till skillnad från andra runstenar eller gravmonument. För det andra att kunna datera materialet bättre än förut, vilket sker med hjälp av Ann-Sofie Gräslunds stilistiska periodisering av runstenar, så att monumentkategorin nu kan knytas till tre huvudperioder – ca 1000–1050 (Ringerikestil), kring 1050 (Ringerike och Urnes) och ca 1050–1100 (Urnes). Och för det tredje att granska gravmonumenten i deras lokala samtida sammanhang – inte i ljuset av vilken betydelse platsen eventuellt uppnådde vid en senare tidpunkt.

Centralt i all katalogisering är avgränsningen av vad som skall tas med, och vad som skall lämnas därefter, men det är inte enkelt, varken i teorin eller i praktiken. Vetenskaplig precision, som någon kanske hade förväntat, måste här med nödvändighet ersättas av en allmän bedömning (I s. 19, 133f.,

136f.) eller med vad arkeologen Mats Malmer troligen skulle ha betecknat som »impressionism». Anledningen är att många gravmonument enbart är bevarade som små fragment – och gränsen kan vara flytande i förhållande till andra typer av stenar, inte minst till resta runstenar.

Detta konstaterande leder vidare till Ljungs övergripande perspektiv och utgångspunkt för undersökningen, nämligen att de tidigkristna monumenten utgör en del av traditionen att resa runstenar (I s. 11, 230).

Ljung argumenterar för, att resta runstenar som hedrade minnet av fränder ute i landskapet under kristnandeprocessen ersattes av liggande monument på kyrkogårdar, som i sin samtid kallades »hvalf» (jfr I s. 65). Hågkomst och gravläggning kunde tidigare vara åtskilda geografiskt, men nu förenades de i samband med den kristna gravläggningen på kyrkogården. Och där minnet på runstenarna fokuserade på kollektivets status och odal skedde ett skifte i riktning mot familjen och individens frälsning; döden individualiserades.

Att de tidigkristna monumenten kan knytas till kristna gravplatser är säkert, men det har varit omtvistat om där även stod träkyrkor från början, alltså om man kan tala om kyrkogårdar. Ljung menar att det finns ett antal indicier för att så har varit fallet. De tidigkristna gravmonumenten har etablerats på platser med träkyrkor, som troligen betjänades av kringresande präster som tog betalt innan den kyrkliga organisationen var tillräckligt utvecklad. Senare under 1100-talet, när det byggdes stenkyrkor och fler präster kunde utbildas, flyttades fokus till mässor, allmosor och förböner inne i kyrkorna och monumenten på kyrkogården blev överflödiga. Således kan man följa kristnandet i tre faser – från runstenar via tidigkristna gravmonument och vidare till stenkyrkan.

Initiativet till monumenten i alla tre faser var emellertid inte enbart kungamakten, men enligt Ljung dåtidens »elitkollektiv» i bredare mening, där den sociala basen var jordägandet. Hon konstaterar att gravmonumentet fanns vid platser av tämligen olikartad karaktär, vilket hon tolkar som storgårdar av olika storlek och varaktighet. I ett framåtblickande kan Ljung notera, att på några

platser som Vreta, Alvastra och Varnhem etablerades kloster på initiativ av eliten – andra platser redan var eller utvecklades till centralorter som Skänninge, Linköping, Eskilstuna och Köpinge. Ytterligare andra platser förlorade i betydelse. Det finns således ett generellt samband mellan områden med tidigkristna gravmonument och tidigt elitärt kyrkobyggande. Stenkyrkan blev den nya arenan för att uppvisa fromhet, status, makt och inflytande.

Ljung anser att storleken på kyrkogården berodde på godsdomänens storlek, inte på att det fanns ett system med huvudkyrkor eller »minsters» som är känt från England; det skulle inte ha funnits organisatoriska förutsättningar för ett sådant system i det tidigmedeltida Sverige. Den stora kyrkogården t.ex. vid Alvastra måste ha tillhört en mycket stor kunglig godsdomän där alla underlydande var tvungna att begravas just här. Andra mindre kyrkogårdar har tillhört aristokrater och deras gårdar.

Men Ljungs allra viktigaste resultat från undersökningen är kanske påvisandet dels av den kronologiska utvecklingen i resandet av tidigkristna gravmonument, som tycks kulminera omkring 1050, dels av fyra regioner karaktäriserade av olika typer av tidigkristna gravmonument; de tillhörande illustrationerna är mycket pedagogiska och användbara (I s. 172ff. med fig. 76–79).

Det går att urskilja två tendenser – en tidig och snabb förändring från runstenar till gravmonument i Västergötland, Östergötland, Närke, Småland samt delar av Sörmland – och en senare och utdragen process, där gravfält och kyrkogårdar finns parallellt på Öland. I en utblick kan en utdragen övergång även påvisas på Gotland med mindre bildstenar och i Uppland med sandstensmonument. Utvecklingen var snabb där det fanns en centralmakt och stora jordägare – och långsammare där lokalsamhället var starkare med ett mera splittrat jordägande. Kyrkan hade lättast att etablera sig i regioner med ett centralt styre, dvs. med en kungamakt.

Avhandlingen presenterar också ett par fina illustrationer som försöker visa hur det kan ha sett ut på en kyrkogård med bemålade tidigkristna gravmonument innan de bleknade, återanvändes eller

försvann (I s. 184 med fig. 81 av Hov, s. 188 med fig. 84 av Klosterstad).

Till sist, mitt favoritmonument hann inte komma med i materialinsamlingen 2007–10 och därför finns det inte med i katalogen, men det hänvisas till monumentet i en fotnot (I s. 125 not 50). Det är ett litet fragment hittat vid utgrävningen 2014 i rundkyrkan i Hagby i Småland, där det står »auk», alltså »och».

Under runristad häll är som de flesta andra akademiska avhandlingar inte ett verk som lämpar sig för hängmattan eller behöver läsas från pärm till pärm, men avhandlingen kommer framöver att stå som ett nödvändigt standardverk inte enbart för studiet av gravmonumenten i sig, men även för frågor som rör Sveriges kristnande och dess regionala och politiska utveckling.

JES WIENBERG

Christian Oertel

THE CULT OF ST ERIK IN MEDIEVAL SWEDEN. Veneration of a Royal Saint, Twelfth–Sixteenth Centuries. (Acta Scandinavica. Aberdeen Studies in the Scandinavian World 5)

Turnhout: Brepols Publishers 2016, 398 sid.

Helgon och helgonkult verkar aldrig sluta att fascinera oss människor. Under våren 2016 gjordes undersökningar av Erik Jedvardssons, sedermera S:t Eriks, kvarlevor, och man konstaterade då att mycket av det legenden berättar om honom faktiskt stämmer. Exempelvis kunde man genom skadorna på skallen, benen och halsen fastställa att han sårats i samband med döden och därefter fått huvudet avhugget. Allt i enlighet med legenden. När nu Christian Oertel ger sig i kast med att undersöka Erikskulten gör han det utifrån ett annat perspektiv. Istället för att försöka belägga historiciteten i det historiska materialet, eller fokusera på huruvida S:t Erik faktiskt levte eller ej, väljer Oertel att undersöka receptionen, spridningen och främjandet av kulten – en aspekt av Erikskulten som inte tidigare blivit tillräckligt belyst.

I bokens inledning anger författaren att hans

syfte är att undersöka relationen mellan religion och politik i det medeltida Sverige med hjälp av den medeltida Erikskulten. Prägeln på boken är därmed fastställd: det primära undersökningsområdet är användningen av en religiös kult i politiska syften. En viktig teoretisk utgångspunkt för boken är att helgonkulten inte bara uppstod ur tomma intet, utan utvecklades och främjades av personer med en tydlig agenda. Författaren anlägger ett social-historiskt perspektiv för att visa på hur olika individer, grupper av individer och institutioner under olika tider och med varierande intressen främjade Erikskulten. Historiesyn, metod och källanvändning möjliggör att nya perspektiv kan anläggas. På grund av det faktum att vi endast har tillgång till en liten del av materialet för att »konstruera det historiska skeendet» menar författaren att »vi måste interpolera, framställa *e silentio*-argument, och använda alla till buds stående tolkningsmetoder för att så nå en logiskt sammanhängande och acceptabel berättelse om det förflutna». Därför inkluderar författaren även många olika materialtyper i syfte att beskriva Erikskultens historiska utveckling. Han anlägger därmed ett »interdisciplinärt tillvägagångssätt». Jag är dock mycket tveksam till det inkluderande »vi» i metodbeskrivningen. Rimligtvis kan vi nå trovärdiga berättelser om det förflutna även om vi inte använder oss av den metod som författaren föreslår; inte alla skulle hålla med om att *e silentio*-argument är giltiga, för att ta ett exempel.

I kapitel tre tecknar författaren i mer generella ordalag utvecklingen av den kristna helgonkulten, med primärt fokus på helgonkungarna och den roll de spelade i kristnandeprocessen i Skandinavien. Centralt för den fortsatta framställningen är Gro Steinslands teori om att helgonkungarna utgjorde en brygga vid övergången från den hedniska religionen till kristendomen liksom Gregorius den stores missionsstrategi med omtolkning och övertagande av hedniska kulturer och idéer. Det skedde med den hedniska synen på kungar; utöver de klassiska koncepten för ett kungahelgon, *rex perpetuus* och *rex iustus*, sökte man nu även i kungahelgonet en anfader för den regerande dynastin.

I det första analyskapitlet (kapitel 4) tecknar författaren, utifrån de få källor vi har att tillgå, Erikskultens första utvecklingslinjer under perio-